

ALDUS SPRAK HET VATICAAN

[Het Bestuur van het Heilige]

Fa-şalli li-rabbike wa-nhar

Hüseyin Doğan

INHOUD

Klik met de rechtermuisknop en kies „Veld bijwerken” om de inhoudsopgave te genereren.

VOORWOORD

Dit boek werd niet geschreven om zich tegen enige persoon, instelling, systeem of geloof op te stellen. En toch aanvaardt het evenmin dat enige gedachte of enig systeem tot onaantastbaar wordt verklaard.

Het doel is niet af te breken. Het doel is de waarheid opnieuw in herinnering te roepen waarop Heraclitus duizenden jaren geleden wees: het leven is stroming. Men kan niet tweemaal in dezelfde rivier stappen. Want de rivier verandert; de mens verandert, de tijd verandert. Elke poging tot vastlegging die op de stroming wordt opgericht, behoedt de waarheid niet; zij verschraalt haar. Zij verandert het levende in een formule. Zij perst de beweging in een mal.

De menselijke geest houdt er niet van lang met de onzekerheid alleen te blijven. De stroming kan beangstigend aandoen. De verandering kan onrust wekken. Daarom verschijnt de wens om de bewegende waarheid te bevriezen als een vertrouwd reflex. Wij stellen omschrijvingen op, wij trekken kaders, wij bepalen grenzen, en uiteindelijk menen wij haar onder bescherming te hebben genomen. Maar is dat wat onder bescherming wordt genomen werkelijk de waarheid, of het gevoel van zekerheid dat haar afbeelding ons schenkt?

Een afgod van steen maken en zeggen „ziedaar mijn god" laat zich niet alleen lezen als een metafysische keuze, maar wellicht ook als een psychologische toevlucht. Een gedachte vastleggen en zeggen „ziedaar mijn waarheid" biedt een soortgelijk gerief. Het concrete lijkt beheersbaar. Het vaste is minder bedreigend. Het bevrorene stelt geen vragen. Zou dit gebied van gerief een andere naam kunnen zijn voor het zachtjes opgeven van de moed om te zoeken?

Toch openbaart de waarheid zich niet in de veilige gebieden, maar in de gedachten waarin men een risico neemt. Binnen de stroming blijven is vermoeiend. De twijfel verontrust. Maar alles wat leeft, is in beweging. Wat bevriest, lijkt te leven; wat stroomt, leeft werkelijk.

Doch elke stroming stuit op de stenen die haar in de weg liggen. Zo is het ook met de gedachte. Ingewortelde aannamen, gewende interpretaties en heilig verklaarde grenzen kunnen de weg van deze tekst kruisen. De botsing is onvermijdelijk. Het misverstand is mogelijk. Het bezwaar is natuurlijk. Maar de waarde van de stroming ligt niet in haar gladde voortgang, doch hierin dat zij, wanneer zij de hindernissen raakt, haar richting opnieuw kan vinden.

Dit boek werd niet geschreven om het vaste af te breken, maar om het bevrorene te ontdooien. Want de waarheid blijft niet levend door bescherming, doch door deelname aan de stroming.

EERSTE ZET: DE BRON OMSINGELEN

I.

Toen Sinan Arslan voor het eerst naar Rome kwam, voelde hij dat de stad hem iets wilde zeggen. Dit gevoel was niet iets van een soort dat hij in zijn vijfenvijftig jaar lange leven voor het eerst beleefde; elke grote stad bood een gefluister aan wie aandachtig luisterde. Doch het gefluister van Rome was anders. Het was alsof er onder de stenen, in de fundamenteën van de basilieken, in de troebele wateren van de Tiber een geheim verborgen lag, en dat dit geheim, juist alsof het Sinans komst had afgewacht, was beginnen te roeren.

Het was de laatste week van oktober, en de poorten van het Vaticaan Apostolisch Archief gingen zelfs voor de uitgelezenste onderzoekers van de wereld slechts met bijzondere toestemming open. Sinan had volle drie jaar gezwoegd om deze toestemming te verkrijgen. Een jaar verlof losweken van zijn leerstoel aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit van Istanbul, corresponderen met de bureaucratie van het Vaticaan, aanbevelingsbrieven verzamelen. Het waren alle vermoeiende processen. Zijn vrouw had in die tijd een echtscheidingsproces aangespannen; Sinan had de handtekeningen gezet een week voordat hij naar Rome kwam. Een huwelijk van dertig jaar was geëindigd aan de tafel van een advocaat. Misschien was het allang geëindigd; de handtekeningen waren slechts het officiële deel. Maar nu, eindelijk, liep hij door het labirint achter die zware eiken poorten.

In de zaal van het Vaticaan Archief bestaat er niet zoiets als een klok. De tijd wordt binnen de muren gehouden; hij wordt niet gemeten, hij wordt verborgen.

Sinan bemerkte dit niet op de eerste dag, maar op de derde. Want de eerste twee dagen zijn de tijdspanne waarin de mens zichzelf bedriegt. Op de derde dag begint de ruimte te spreken. Op de vierde dag zwijgt zij. Op de vijfde dag weegt zij je.

Het schrift kwam op de vijfde dag tevoorschijn.

Toen hij die ochtend naar de onderste verdieping van het archief afdaalde, was de geur van de lucht veranderd. Het was geen vocht; en zeker geen klamheid. Het was iets anders. De geur van opgedroogde inkt, van dierenhuid, van steenstof en van onderdrukte branden. In het Vaticaan Archief werden branden nooit opgetekend. Maar Sinan wist het: er bestaat geen archief dat niet brandt, er bestaan slechts branden die niet verteld worden.

Op de doos die op zijn tafel was neergelegd, bevond zich een ongewoon zegel. Geen catalogusnummer, geen tijdsaanduiding. Slechts een verbleekt spoor van zegelwas. Het was alsof het ooit verzegeld was geweest, en daarna ontkend dat het verzegeld was geweest.

Hij opende de doos.

De eerste documenten waren alledaags. Correspondenties van na een concilie. Documenten van bevoegdheidsoverdracht. De routineuze rapporten van pauselijke secretarissen. Dit was de taal van Rome: heersen door alledaagsheid. De macht wordt niet gevestigd met opwindende documenten, maar met saaie.

Daarna kwam er een schrift uit tevoorschijn.

Het stond niet op de lijst, en evenmin op het aanvraagformulier. Het was dun. De leren omslag was gebarsten, maar niet gescheurd. Schriften worden doorgaans gescheurd; dit schrift was versleten. Het was alsof iemand het nooit had aangedurfd het te verscheuren.

Sinan opende de omslag.

Het schrift was niet in het Latijn. En ook niet in het Grieks. De letters waren vertrouwd, maar de ordening was vreemd. Hij had jarenlang met Syrische teksten gewerkt; sommige stammen kon hij onderscheiden, sommige patronen herkende hij. Maar deze tekst was iets anders. Een ouder, een weerbarstiger dialect. Het geheel van de tekst te ontcijferen lag buiten zijn vakgebied. Dat wist hij. En toch las hij verder.

Het was Aramees, dat kon hij zien. Maar niet klassiek. En zeker geen kerkelijk Aramees. Het was alsof het niet was voortgebracht om vergeten, maar om verborgen te worden. Er waren tekens in de marges gekrabbeld; er was geen paginanummering. Er was geen chronologie. De tekst schreed niet voort; hij dwaalde rond. Hij vluchtte weg van een middelpunt, en draaide er telkens weer omheen.

En één woord, hetzelfde woord, stond op elke bladzijde.

Soms aan het begin. Soms in het midden. Soms daar waar de zin niet eindigde.

Anhar.

Sinan hield stil. Hij moest wel stilhouden.

Wat hij voelde terwijl hij naar dit woord keek, was geen academische ontdekking. Het was een gevoel van herkenning. Sommige woorden leert de mens niet; hij herinnert ze zich.

Hij sloot het schrift. Hij opende het opnieuw. Met een aandachtig oog las hij het nog eens.

De tekst verhaalde geen gebeurtenis. Hij gaf geen datum. Hij bood geen leerstelling aan. De tekst gaf richting aan wie hem wist te lezen. Hij keerde voortdurend tot hetzelfde terug: stroming, reiniging, het niet afwijken, de verwerping van de steen, de loochening van het middelpunt. Het was een kringloop die geen einde kende.

Eén zin trof zijn oog. Kort. Streng. Zonder verklaring: „De steen is dat wat stilstaat. Het water aanvaardt geen oordeel.”

Sinan legde het schrift op de tafel. Zijn vingers bleven roerloos aan de rand van de bladzijde. Een lange, langgerekte stilte...

Dit was geen theologische zin. Dit was een politieke zin.

Rome had het stilstaande lief. De tempel. De troon. De wet. Het zegel. Het vaste. Het vaste liet zich besturen. Het liet zich verzegelen. Het liet zich heilig verklaren.

Het water liet zich niet heilig verklaren. Het water stroomt slechts. Slechts zijn richting liet zich veranderen.

Hij sloot het schrift langzaam. Hij legde het aan de rand van zijn tafel. Met kalmte keek hij om zich heen. Het archief was stil. De stilte was hier een bewuste keuze.

Heimelijk maakte hij een foto. Van opwinding hoorde hij de slag van zijn slagaders in zijn oren. Hij wist dat hij de regels van het archief overtrad; telefoons waren verboden, beeld vastleggen was een misdrijf. Maar sommige ogenblikken passen niet binnen de regels. Eén opname. Twee opnamen. Bij de derde opname trilde zijn hand plotseling; het beeld was wazig. De meest cruciale bladzijde, onleesbaar. Hij maakte de opname opnieuw.

Een vierde maal maakte hij hem niet. Want hij had nu begrepen dat dit geen document was, maar een keerpunt.

Hij had vier foto's in handen. Twee scherp, één wazig, één half. Het was niet genoeg. Maar het was beter dan niets. En als hij betrapt werd, was zijn loopbaan ten einde. Misschien iets ergers.

Was het een verkeerde indeling geweest, of een bewuste plaatsing?

Hij begon de bladzijden behoedzaam om te slaan. De tekst was als een soort dagboek of register. Data, namen, plaatsen. Alle onbestemd, alle versluierd. Maar dat woord herhaalde zich op de meeste bladzijden:

Anhar.

Dit woord kende hij. Maar waarvandaan? Maar waarvandaan? Diep en fijn doorzocht hij zijn geest. Toen ging zijn geheugen plotseling open.

De Koran. De soera al-Kawthar. Een van de kortste, maar dichtste soera's van de Koran.

„Innā a'taynāka-l-kawthar. Fa-ṣalli li-rabbika wa-nhar.”

De traditionele vertaling: „Wij hebben u al-Kawthar gegeven. Verricht dan voor uw Heer het gebed en slacht het offer.”

Maar Sinan wist het. Deze vertaling rukte de kern uit het woord; zij liet er slechts een holle schaal van achter.

De wortel (n–h–r) betekende niet enkel „de keel doorsnijden”. Deze wortel behoorde tot een van de oudste aderen van de Semitische talen.

Hij moest tot de wortel van het woord afdalen. Dieper... nog dieper. Tot op de bodem.

In het Aramees *nahrā*: rivier. In het Syrisch *nuhrā*: licht, de stroming van de helderheid. In het Arabisch *nahr*: water dat klievend stroomt. In de mandeïsche teksten *Anhar*: de naam van de heilige stroming. Dezelfde wortel. Dezelfde ader. Dezelfde metafysica. Niet snijden. Klieven. Openen. Doen stromen. Het offer was niet het slachten; het was het opnieuw doen aanvangen van de stroming.

Het was alsof de tekst met opzet zweeg.

Had de Koran „offer“ willen zeggen, dan zou hij dit niet hebben verhuld. Zijn taal liet dat toe; binnen handbereik had hij heldere, harde, onbetwistbare woorden: *udhiyya*, *dhabh*. Woorden die over het snijden spreken, die het bloed oproepen... Maar de tekst riep ze niet op. In hun plaats zei hij *wa-nhar*. En dit woord weerstond, ondanks de eeuwen die erover werden uitgestort. Het boog niet. Want zijn wortel hield zich aan een andere plaats vast; zijn betekenis keek naar de stroming.

Het woord was niet alleen. Het schrift zelf zweeg eveneens. De eerste exemplaren van de Koran waren zonder punten, zonder klinkertekens; de woorden waren niet, zoals heden, van elkaar gescheiden. De letters stonden naast elkaar, maar gaven hun betekenis niet prijs.

Sinan besloot tot het skelet van het woord af te dalen... Hij was vastbesloten... Hetzelfde skelet — w-n-h-r — liet meer dan één verklanking toe. Het kon gelezen worden als *wa-nhar*; als een bevel dat het snijden gebiedt. Maar dezelfde letters konden ook „wa-anhār“ zijn, ook „wa-nahr“. Een stroming die stil voortvloeit, die klievend voortschrijdt.

Misschien was dit wat er was gebeurd. De tekst begon langzaam zijn geheim prijs te geven... Aanvankelijk stroomde de tekst... Hij zei „en de rivier“; hij riep het water op, de richting, de voortzetting. Daarna, ergens, in een lezing, op de drempel van een overlevering, kleefden de

woorden aaneen. De stroming hield stil, het bevel ving aan. Bloed vermengde zich met de rivier.

De letters stonden op hun plaats. De inkt was niet veranderd. Maar de lezing had van richting veranderd. En na die dag bleef hetzelfde woord tussen twee betekenissen hangen: de ene riep tot het snijden, de andere tot het stromen. De tekst was er nog. Zijn betekenis lag in het verleden.

Een lezing die wees op een bepaalde gerichtheid, op een bepaalde overlevering, was naderhand vastgelegd. En het vastgelegde is altijd de lezing die de macht van pas komt.

Er was ook *ṣallā*.

Eeuwenlang was het aan een enkele betekenis vastgenageld geweest: „verricht het gebed". Maar in de oorspronkelijke samenhang van het woord lag een eenvoudiger, een niet louter lichamelijke handeling: zich richten. Zich naar een richting wenden, niet met het lichaam, maar door met de blik, met de ziel, met de bedoeling verbonden te zijn. Dit was nog geen ritus; de beweging was niet bevroren. Het was een roep, een ogenblik van gerichtheid.

Ṣallā wordt beschreven door de tegenstelling met *tawallā*, vermeld in soera al-Qiyāma 31–32. Terwijl *tawallā* het van richting wenden naar een andere kant verhaalt, het afsnijden van de stroming, het ontwijken van de verbintenis, drukt *ṣallā* juist het tegenovergestelde uit: zijn richting naar zijn Heer wenden, zich richten, zijn ziel en zijn lichaam openen voor een uitnodiging.

De woorden van het vers trilden nog: „Die mens bevestigde de waarheid niet. Hij wendde zijn richting niet naar de waarheid. Maar loochenend wendde hij zich naar een andere kant."

Indien *şallā* geen erediens, maar een keuze van gerichtheid verhaalt, indien *wa-nhar* geen bevel tot snijden, maar een stroming aanduidt, dan kon de soera van begin tot eind in een andere toon gelezen worden. Het zou dan geen streng gebod zijn, maar een stille uitnodiging: „Wend u naar uw Heer en treed toe tot die stroming.”

En al-Kawthar...

Al-Kawthar was geen plaats. En zeker geen voorwerp om vast te houden, om te bezitten. Evenmin iets dat als een beloning werd uitgedeeld. De overleveringen zelf beschreven het immers als een rivier: een stroom die in het paradijs vloeit. Maar wat als al-Kawthar geen plaats was? Wat als het, meer dan een „oord”, een toestand was? Wat als het, gelijk Anhar, verhaalde hoe het heilige niet door stil te staan, maar door te stromen bestaat?

Al-Kawthar was dat wat niet afgesneden wordt. Het was de bestendigheid van de stroming die voortduurt, die niet uitput, die niet stilsthoudt, zelfs al verandert zij van richting.

De Koran sprak hier niet met woorden, maar met water.

En Rome wantrouwde alles wat met water sprak.

Want het water kende geen grens. Het rijk had geen liefde voor wie geen grens kende.

De goden van Rome waren van steen. Zijn tempels waren van steen. Zijn wetten waren van steen. Zijn macht was van steen. Hard, zwaar, niet van zijn plaats te brengen. Beheersbaar.

Maar de metafysica van de Koran was niet met steen, doch met beweging opgericht. Het paradijs was de plaats waaronder rivieren stromen. De hel daarentegen was de plaats die stilstaat, die op slot gaat, waarvan de stroming wordt afgesneden.

En misschien was dit het vraagstuk geweest van meet af aan: was het heilige dat wat vastgelegd is, of dat wat blijft stromen? Daarom betekende de verlossing in de Koran: stromen.

En deze tekst zei het ding dat sommigen verontrustte:

Het vastgelegde is de leugen. De stroming is de waarheid.

Het leven was niet één met het stilstaande, maar met de stroming.

Sinan keek met een fijn oog en een diepe aandacht opnieuw naar het schrift.

Dit was geen tekst van een geloofsrichting. Geen tekst van een orde. En zeker geen exegete.

Dit was een andere ontologie.

En Rome voerde geen strijd tegen ontologieën. Rome begroef ze.

Die nacht, terwijl hij door de smalle straten van Rome liep, kreeg Sinan het schrift niet uit zijn hoofd. Op de met steen geplaveide hellingen van Trastevere, onder het licht van de vensters dat in het donker van de nacht glansde, stelde hij zichzelf vragen. In zijn meer dan dertig jaar lange academische loopbaan was hij vele onverwachte documenten tegengekomen. Maar dit was anders. Dit schrift riep hem als het ware toe.

Op een straathoek zag hij een tabakswinkel. Aandachtig keek hij naar de etalage. Hij rookte al zeven maanden niet meer. Hij hield niet stil, hij liep verder. Maar zijn passen waren een weinig vertraagd.

De telefoon in zijn zak was stil. Er was nu niemand meer die hem zou bellen. De echtscheidingspapieren die hij

maanden geleden had ondertekend, waren de officiële bekrachtiging van deze stilte. Misschien was hij daarom naar Rome gekomen: om zijn eenzaamheid te wettigen.

Het enige dat die nacht in zijn geest ronddraaide, was die wortel: N–H–R. En een enkele vraag: wat als *wa-nhar* in de soera al-Kawthar eeuwenlang verkeerd was gelezen?

Toen hij de volgende ochtend naar het archief terugkeerde, lag het schrift niet in de doos.

In deze gangen, waar zelfs het geluid van een menselijke stem, ja zelfs de adem als overtollig wordt geacht, wordt kennis niet verborgen; zij wordt geloofchend. Sinan begreep dit toen het schrift uit zijn handen verdween.

Het schrift had op de tafel gelegen. Een dag eerder had het daar gelegen. Aan de top van zijn vinger was de koelte van zijn leer nog te voelen. De geur van inkt. Het vocht. Die eigen geur van het archief, een mengsel van schimmel en zuur. De chemische sporen van de tijd. Toen het archief 's avonds sloot, had hij het schrift onder het toezicht van de beambte op de tafel moeten achterlaten. Dat was de regel. En nu lag het schrift daar niet.

Sinan stond niet op van zijn stoel. Bewegingen van paniek geven kennis prijs. Hij verroerde zich niet. De ordening op de tafel was niet verstoord: de handschoenen, het vergrootglas, de catalogusfiche. Slechts het schrift was er niet. Dat wil zeggen, het was alsof het schrift er nooit was geweest. Dit was het oudste reflex van het Vaticaanse Archief: niet een voorwerp, maar zijn bestaan uitwissen.

Toen de archiefbeambte kwam, lag er geen enkele uitdrukking op zijn gezicht.

Ook dat was een soort uitdrukking.

Sommige vragen worden niet meteen gesteld. Want een te vroeg gestelde vraag geeft meer de bedoeling prijs dan zij het antwoord ontlokt.

Hij zette zich aan zijn tafel. Dezelfde doos van gisteren stond voor hem. Hetzelfde nummer. Hetzelfde etiket. Maar haar inhoud was onvolledig. Het was alsof de doos een van haar ledematen had verloren en zweeg om zich dat niet te herinneren.

Hij keek naar de beambte. De beambte ontweek zijn blik niet; juister gezegd, hij keek Sinan in het geheel niet aan. Dit was geen ontwijken. Het was een vooraf genomen besluit.

Sinan deed alsof hij de documenten doorbladerde. In werkelijkheid luisterde hij naar de tijd. Binnen het archief maakte de tijd geluid. Voetstappen, het ritselen van bladzijden, het openen en sluiten van een verre deur. Maar vandaag was er tussen deze geluiden een leemte. Die diepe en lange leemte die het schrift had achtergelaten...

Sinans voorgevoelens waren sterk.

Op dat ogenblik begreep Sinan: iemand wilde niet dat hij zich met dat schrift bezighield.

II.

Lira Nassari was drie jaar geleden naar Rome gekomen. Sinds haar vlucht uit Basra waren volle achttien jaren verstreken. In die helse zomer van 2006 was haar familie gedwongen geweest haar huis midden in de nacht te verlaten. De reden was eenvoudig: iemand had ontdekt dat zij Mandeëërs waren.

Nassari was de geslachtsnaam van haar moeder. Lira gebruikte hem in Rome. Al-Ḥakīm zou de aandacht trekken; Nassari daarentegen was slechts een geslachtsnaam, hij

verhaalde niets. In de mandeïsche gemeenschappen werden zulke dingen berekend.

Het mandeïsme was een van de oudste monotheïstische overleveringen van de wereld. Zij aanvaardden Johannes de Doper, de profeet die het christendom „John the Baptist” noemt, als de laatste en grootste profeet. Maar Jezus erkenden zij niet als een goddelijke zoon, niet als een gezant, doch als een leraar. Daarom waren zij christen noch moslim noch jood. In het islamitische recht werden zij tot de „Lieden van het Boek” gerekend. In theorie. In de praktijk echter waren zij altijd marginaal, altijd verdacht, altijd een mogelijk doelwit.

Toen na 2003 de staat in Irak ineens stortte, bleven de Mandeëërs onbeschermd. De radicale groepen verklaarden ook hen tot „ongelovigen”. Het edelsmeden, het beroep waarin de Mandeëërs zich van oudsher hadden geconcentreerd, werd in het bijzonder tot doelwit genomen. Binnen een jaar was de helft van de mandeïsche bevolking van Bagdad ofwel gedood ofwel gedwongen te vluchten.

Lira was toen nog maar veertien jaar oud. Zij herinnerde zich de handschriften die haar vader, Tarik al-Ḥakīm, bevend bijeengaarde. Het stille en heimelijke wenen van haar moeder... De van angst groot geworden ogen van haar broers en zusters... En het meest van al die doopritus, de Masbuta, die zij voor het laatst aan de oever van de Tigris voltrokken...

— „Wanneer zullen wij ons opnieuw in het stromende water reinigen?” had zij haar vader gevraagd. Tarik al-Ḥakīm had geslikt, was van binnen geraakt, was ontroerd geraakt, en had niet kunnen antwoorden.

Nu deed Lira aan de Universiteit La Sapienza haar promotie over de Aramese taal. Haar proefschrift handelde over de taalkundige analyse van mandeïsche rituele teksten.

Maar haar werkelijke beweegreden was niet academisch. Zij zocht haar identiteit. Zij was vastberaden en hardnekkig. Zij trachtte de stukken van een verleden waarvan zij was losgerukt, samen te voegen.

Haar kennismaking met Sinan Arslan vond plaats op het symposium getiteld „Religieus Pluralisme in het Antieke Nabije Oosten“, georganiseerd door de Derde Universiteit van Rome. Sinan had een voordracht gehouden over heterodoxe christelijke groepen in de Byzantijnse periode. In het vraag-en-antwoordgedeelte had Lira het woord genomen:

— „Professor Arslan, is er in de Byzantijnse bronnen enige verwijzing naar de Mandeeërs, of de Sabiërs?“

Sinan was tamelijk verbaasd geweest. Zo'n specifieke vraag had hij in het geheel niet verwacht van een promovenda.

— „De rechtstreekse verwijzingen zijn schaars“, had hij gezegd. „Maar er zijn middellijke sporen. Vooral in de teksten van de zesde en zevende eeuw wordt gesproken van de ‚doperse orden‘ in Mesopotamië. Hun verband met de Mandeeërs is betwist, maar de waarschijnlijkheid ervan is tamelijk hoog.“

Na de conferentie waren zij afgesproken om koffie te drinken. Lira had Sinan oprecht het verhaal van haar familie verteld. Beiden hadden zij van binnen gevoeld dat de mens tegenover hen een stuk droeg, een ontbrekend stuk.

Sindsdien waren drie weken verstreken. Sinan had Lira in die tijd nog enkele malen gezien. In bibliotheken, in koffiehuisen. Telkens was het gesprek een weinig dieper geworden.

Nu haalde hij zijn telefoon tevoorschijn. Hij vond Lira's nummer. De telefoon ging driemaal over.

— „Met wie spreek ik?“ zei de vrouwenstem aan de andere kant. Een heldere, behoedzame stem, een stem die zich niet haastte.

— „Mevrouw Lira, ik ben Sinan Arslan. Van het symposium.“

Er viel een korte stilte.

— „Ik herinner mij u. Maar uw telefoontje is onverwacht.“

— „Dat weet ik, mevrouw Lira. Maar wij moeten over onverwachte dingen spreken.“

— „Waarover, meneer Sinan?“

Sinan hield een ogenblik stil. Er waren woorden die zich niet over de telefoon laten zeggen. Dit was er een van.

— „Een woord... Anhar...“

De stilte was ditmaal zwaar. Lira haalde geen adem. Of indien zij toch ademde, dan hoorde Sinan het niet. Er viel een diepe stilte.

— „Waar hebt u dit gehoord?“ zei zij vol opwindning.

— „Ik heb het gezien“, zei Sinan. „In het Vaticaanse Archief!“

De telefoon werd plotseling en op onverwachte wijze opgehangen. Sinan keek naar het scherm. Ophangen was een grove handeling. Maar dit was geen grofheid. Het was een reflex die het gevaar herkende.

Vijf minuten later ging de telefoon opnieuw.

— „Morgen“, zei Lira. „In de ochtend. Bij La Sapienza.“

In het oude gebouw van La Sapienza spraken de muren niet. Zij luisterden in stilte.

Lira ontving Sinan in een smalle kamer. De kamer was klein, maar geordend. Op de tafel lagen handschriften. De meeste in het Aramees. Hun randen waren versleten. Sommige waren in plastic mappen gelegd. Sommige waren nog naakt. Het was alsof zij waren achtergelaten tussen het verborgen en het niet-verborgen zijn.

— „Anhar...” zei Lira, nog voordat Sinan was gaan zitten. „Waar hebt u dit woord gezien, meneer Sinan?”

Sinan haalde zijn aantekeningen uit zijn tas. Hij had er bewust voor gekozen de foto's niet te tonen. Het schrift mocht dan verdwenen zijn, maar in zijn handen waren enkele opnamen overgebleven. De kwaliteit was laag, sommige bladzijden ontbraken, de cruciale gedeelten waren wazig. Maar sommige teksten verzwakken in het oog van een ander. Eerst moest hij op het woord vertrouwen.

— „Een schrift...” zei hij. „Zonder datum. Zonder eigenaar. Maar hardnekkig.”

Lira's gezicht verstrakte. Dit was geen verbazing. Het was herkenning.

— „Dit woord”, zei zij langzaam, „is in onze overlevering geen symbool. En zeker geen heiligdom.”

— „Wat is het dan, mevrouw Lira?”

— „Een wijze van herinneren. Het fundament van het heilige...”

Sinan zweeg.

— „Wij”, vervolgde Lira, „dragen het heilige niet met het schrift, maar met de stroming. Met het stromende water. Daarom zijn onze schriften zeldzaam. Want schrijven is vastleggen. En vastleggen brengt het heilige in gevaar.”

— „Goed, waarom is dit schrift dan geschreven?”

Lira nam haar ogen niet van de teksten op de tafel.

— „Omdat iemand wist dat het vergeten zou worden.”

Zij nam een aantekening van de tafel. Een dun, vergeeld blad, waarvan de randen door de schimmel waren omgekruld. Daarop stonden enkele Aramese letters.

— „N–H–R”, zei zij. „Deze wortel betekent in het Aramees rivier. In het Syrisch is hij verwant aan het licht. En bij ons is hij richting. De reiniging is geen handeling; zij is een gerichtheid.”

Sinan herinnerde zich de regels in het schrift. De tekst die niet over God sprak... De taal die die tempels van steen verwierp.

— „Dit is geen geloofssysteem”, zei hij.

— „Nee. En daarom kon het niet in leven blijven.”

— „Alles wat leeft, wordt tot een systeem. Wat geen systeem wordt, wordt vermorzeld.”

— „Of het sijpelt stromend door”, vulde Lira aan. „In het woord... tot in de diepste diepte... tussen de gebeden...”

Sinan hief het hoofd.

— „Wat wilt u daarmee zeggen?”

Lira keek hem voor het eerst rechtstreeks aan. In haar ogen was reactie noch kalmte. Slechts een vermoeide onbestemdheid.

— „Sommige woorden blijven in leven door hun eigenlijke betekenis te verliezen. Maar hun wortels verliezen zij niet.”

Sinan hield zijn adem in. Hij was in gedachten verzonken. Want hij zag nu waarheen dit voerde.

Op dat ogenblik begreep Sinan dit: deze zaak was niet enkel een zaak van een schrift. Dit was de zaak van hoe de woorden in de loop der eeuwen werden omgevormd.

Sindsdien verstreken drie weken.

In die tijd kwamen zij vele malen samen; in bibliotheken, in koffiehuisen, soms in de achtertuin van de campus. Telkens werd het gesprek een weinig dieper. Lira hielp bij het ontcijferen van de inhoud van het schrift in het Vaticaan. Sinan doorzocht de Byzantijnse bronnen. Beiden stelden zij dezelfde vraag en dachten zij erover na: hoe was de Anhar-overlevering zo lang in leven gebleven? En waarom stond zij nu op het punt te verdwijnen?

Bij elke ontmoeting deelde Lira kleine stukken van het verhaal van haar familie. Over het zilveratelier van haar grootvader Aziz in Basra. Over de herinnering aan de laatste doopplechtigheid van haar vader, voordat hij naar Nederland emigreerde. Maar het eigenlijke verhaal, de documenten die haar eigen familie droeg, had zij nog niet verteld.

Tot de dag waarop zij Sinan bij zich thuis uitnodigde.

De woning was klein. Op de derde verdieping van een gebouw met krakende trappen, ingeklemd in een van de smalle straten van Trastevere. Toen Sinan op de bel drukte, opende Lira onmiddellijk de deur. Het eerste dat hem bij het binnentreden opviel, was de leegte op de muren. Er hingen geen schilderijen. Er waren geen ingelijste foto's. Het huis stelde het verleden niet tentoon; het verborg het.

— „Thee?” vroeg Lira.

— „Dank u.”

Terwijl uit de kleine keuken het geluid van het verwarmende water klonk, nam Sinan de woonkamer in ogenschouw. Op het schap stonden enkele Aramese

boeken. Op de tafel in de hoek lag een opengeslagen schrift: de promotie-aantekeningen van Lira. En daarnaast, een oude houten kist.

Lira keerde terug met twee koppen thee. Zij reikte er een aan Sinan en zette zich daarna naast de kist neer. Zij legde haar hand erop, als trachtte zij tot een besluit te komen.

— „Mijn vader“, zei zij eindelijk, haar stem laag en bedroefd..., „had van het geheugen zijn beroep gemaakt.“

Sinan hief het hoofd. Hij wachtte.

— „Was hij een academicus?“

— „Nee.“

Lira raakte het slot van de kist aan. Er was geen slot, maar zij ging ook niet gemakkelijk open. Kisten werden niet door een slot, maar door hun zwaarte beschermd.

— „Hij had geen beroep. Hij had een opdracht.“

Zij hief het deksel.

Daaruit kwamen schriften tevoorschijn. In verschillende afmetingen. Van verschillende leeftijd. Sommige bliezen welhaast hun laatste adem uit. Maar alle op dezelfde wijze: hun randen waren leeg gelaten. Er was geen commentaar. Er was geen verklaring.

— „Mijn vader placht dit te zeggen“, zei Lira, terwijl zij met zorg een van de schriften eruit nam. „Het commentaar is de eerste stap van de macht.“

Sinan nam een van de schriften. Hij sloeg de bladzijden om. Er was geen vertrouwde ordening. De teksten waren fragmentarisch. Sommige bladzijden waren halverwege gelaten. Sommige bestonden uit een enkel woord.

Weer herhaalde zich dat woord.

Anhar...

Ditmaal sprak Sinan niet meteen. Hij woog het woord in zijn geest. Tussen het schrift in het Vaticaan en het schrijven hier was er geen enkel verschil. Dezelfde wortel. Dezelfde soberheid. Dezelfde hardnekkigheid.

— „Dit woord staat hier niet als een naam“, zei hij ten slotte.

Lira knikte lichtjes.

— „Want het is geen naam.“

— „Ook geen handeling. Maar het duidt een richting aan.“

Lira keek Sinan voor het eerst met volle aandacht aan. In haar ogen lag een afweging. In haar binnenste begon zij zwijgend te spreken: *Begrijpt deze man het, of is hij slechts nieuwsgierig?*

— „Mijn vader placht dit te omschrijven als ‚de plaats waar niet wordt stilgestaan‘.“

Sinan sloot het schrift. Hij legde het op de tafel. Hij dacht een ogenblik na. Daarna, als sprak hij tot zichzelf:

— „Deze wortel is ook in het Arabisch aanwezig.“ Lira zei niets.

— „Wa-nhar“, zei Sinan. Hij sprak het woord langzaam uit. „Het werkwoord dat doorgaans wordt vertaald als ‚snijden‘.“

Lira's wenkbrauwen gingen heel licht omhoog. Dit was geen tegenwerping. Het was een afwachten.

— „Maar die betekenis leunt altijd op de samenhang“, vervolgde Sinan. „De wortel alleen maakt het snijden niet noodzakelijk. De betekenis ‚rivier‘ is ouder. Naakter.“

— „Bij ons is er geen enkele betekenis van snijden." Sinan knikte.

— „Dat weet ik. Daarom heb ik juist hier stilgehouden."

Hij keek naar de andere schriften in de kist. Hetzelfde woord. Dezelfde eenzaamheid. En hetzelfde weerstaan van de eeuwen... Nergens was er een verklaring. Niemand had getracht het te onderwijzen.

— „Dit woord brengt geen ritus voort", zei Sinan. „De ritus verlangt een middelpunt. Dit daarentegen vlucht weg van het middelpunt."

Een tijdlang spraken zij in het geheel niet. In een zwijgende toestand wachtten zij maar af... De stilte was niet om na te denken; zij was om op zijn plaats te zetten.

Sinan tastte in zijn geest onwillekeurig naar een tekst. Niet uit het hoofd. Als een stem die uit de kindertijd was overgebleven. Kort. Al te kort.

Hij sprak het woord niet uit. Maar het was er.

— „Sommige woorden", zei Sinan, zonder zijn blik van de kist te nemen, „worden in een tekst op de verkeerde plaats vastgelegd."

— „En daarna?" zei Lira nieuwsgierig.

— „Daarna wordt die tekst veilig."

Lira knikte langzaam.

— „Mijn vader noemde dit ‚het temmen van het heilige'." Sinan keek haar voor het eerst rechtstreeks aan.

— „Indien in een tekst het zich-richten is vervangen door het werkwoord... door de handeling..."

Hij voltooide de zin niet. Hij hoefde haar niet te voltooien.